
ГОГА Н.П.,

кандидат психологічних наук, доцент
кафедри соціології, Харківський
гуманітарний університет
«Народна українська академія»,
м. Харків, Україна

ПАНЕНКО І.О.,

старший викладач, кафедра
германської та романської філології,
Харківський гуманітарний університет
«Народна українська академія»,
м. Харків, Україна

ВПЛИВ СТАНУ «ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ» НА ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕННЯ ПРО ПРОФЕСІЙНИЙ УСПІХ ШКОЛЯРІВ ТА СТУДЕНТІВ

The article deals with the formation of concepts of modern students' professional success in the state of psychological turbulence. The terms of social and psychological turbulence, as well as markers of turbulent thinking have been analyzed. Psychological characteristics of modern pupils and students, directly related to their inclusion in the virtual space, their ability to process and select a large amount of information, their inclination to make personalized choices and the need for an individual approach have been determined. In the practical research the Career Anchors methodology, aimed at identifying the structure of an individual's career orientations associated with ideas of professional career and success, has been used. As well as the methodology analyzing individual ways of responding to stressful situations (coping strategies), with a predominance of rational or emotional components, avoiding a problem or social activity. The results of the study have showed the influence of accepting the state of psychological turbulence and the ability to function within it on the process and structure of professional planning.

Key words: pupils, students, generation "Z", generation "Alpha", psychological turbulence, coping strategies.

У статті розглянуті питання формування уявлень про професійний успіх сучасних студентів у стані «психологічної турбулентності». Проаналізовані поняття соціальної та психологічної тур-

булентності, а також ознаки турбулентного мислення. Виявлені психологічні особливості сучасних школярів і студентів, безпосередньо пов'язані з їх включенням у віртуальний простір, здатністю до переробки і відбору великого обсягу інформації, схильністю до персоналізованого вибору і потребою в індивідуальному підході. У практичному дослідженні використана методика «Якорі кар'єри», спрямована на виявлення структури кар'єрних орієнтацій особистості, пов'язаних з уявленнями про професійний успіх та успішність. А також методика, яка аналізує індивідуальні способи реагування в стресових ситуаціях (копінг-стратегії), з переважанням раціонального або емоційного компонентів, уникання проблеми або соціальної активності. Результати дослідження показали вплив прийняття стану «психологічної турбулентності» і вміння в ньому функціонувати на процес і структуру професійного планування.

Ключові слова: школярі, студенти, покоління «Z», покоління «Alpha», «психологічна турбулентність», копінг-стратегії.

В статье рассмотрены вопросы формирования представлений о профессиональном успехе современных студентов в состоянии «психологической турбулентности». Проанализированы понятия социальной и психологической турбулентности, а также признаки турбулентного мышления. Выявлены психологические особенности современных школьников и студентов, напрямую связанные с их включенностью в виртуальное пространство, способностью к переработке и отбору большого объема информации, склонностью к персонализированному выбору и потребностью в индивидуальном подходе. В практическом исследовании использована методика «Якоря карьеры», направленная на выявление структуры карьерных ориентаций личности, связанных с представлениями о профессиональном успехе и успешности. А также методика, анализирующая индивидуальные способы реагирования в стрессовых ситуациях (копинг-стратегии), с преобладанием рационального или эмоционального компонентов, ухода от проблемы или социальной активности. Результаты исследования показали влияние принятия состояния «психологической турбулентности» и умения в нем функционировать на процесс и структуру профессионального планирования.

Ключевые слова: школьники, студенты, поколение «Z», поколение «Alpha», «психологическая турбулентность», копинг-стратегии.

Постановка проблеми. Сучасний світ зазнає системних змін, але якщо ще до минулого року ці зміни були умовно керовані, то цьогоріч здатність керувати суттєво обмежена об'єктивними обставинами, які, на сам перед, пов'язані з пандемією та внаслідок неї – зростанням вагомості онлайн-світу, який поглинув особистість, став незамінною складовою повсякденного життя. Для сучасних здобувачів освіти – школярів та студентів – зміни стосуються освітнього процесу, для студентів не тільки освітнього, але й професійного.

На процес соціалізації збільшується вплив макрофакторів, і якщо покоління X та Y певною мірою чинять супротив змінам, то покоління Z (а в сучасній літературі вже є опис «покоління Alpha») є невід'ємною складовою цих змін.

Довгий час панувала думка, що соціальний інститут «освіти» є одним з найповільніших до трансформацій, але сучасні події (різке впровадження дистанційного, онлайн або змішаних типів навчання, вимоги до організації середовища, зміни професійних вимог до викладачів та вчителів, зміна рольових позицій батьків у навчальному процесі, формування особливих рис у школярів та студентів) свідчать про зростання рівня «психологічної турбулентності» середовища, потребу у більш швидких та усвідомлених процесах адаптації до сьогодення та майбутнього.

Тому дослідження впливу «психологічної турбулентності» на формування уявлення про професійний успіх школярів та студентів, сприятиме формуванню особистісної поведінки у стресових ситуаціях та більш чіткому уявленню про своє професійне майбутнє.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Явище «турбулентності» увійшло у обіг гуманітарних наук у 2010-х роках, коли соціальні процеси почали прискорюватися, й людина, втрачаючи контроль, змушена не просто пристосовуватись до змін, але й розвиватись, функціонувати та планувати своє майбутнє.

Дослідниця Власова А.А. обґрунтовує думку про те, що стан «турбулентності», дегармонізації соціальних відношень суспільства впливає на розвиток суспільства в цілому, розвиток соціального благополуччя та соціальної безпеки. [3]

Горбов В.В. та Батрак Д.А. наголошують на загальному стані «соціальної турбулентності» у сьогочасному суспільстві, підкреслюючи, що це явище не нове й актуалізується у період війн та потрясінь, але у сучасному світі воно стає природним для нинішнього етапу та потребує відпрацювання способів поведінки в кризових та стресових ситуаціях. [4]

О.А. Панченко проводив системний аналіз впливу турбулентного інформаційного середовища на особистість та формування «турбулентного мис-

лення», тобто аналізував особливості перебування у стані «психологічної турбулентності». [7]

Він виділив наступні принципи «турбулентного мислення» [8]: 1) щоб здобути незначну кількість релевантних знань, необхідно переробити величезних обсяг інформації, однак, насправді, існує критичний мінімум обсягу початкової інформації, необхідний для вирішення кожного оригінального завдання; 2) вирішення виникають тільки в певній зоні творчості або своєрідному «інтелектуальному реакторі», тобто в зоні високої психологічної турбулентності, стан якого до того ж може стимулюватися зовнішніми факторами, наприклад, онлайн-середовищем; 3) рішення нестандартної проблеми потрібно шукати за межами проблемного поля.

На практиці це означає, що стан турбулентності стає природним для особистості. Тобто мислення, у разі досягнення меж інформаційного простору, починає підпорядковуватися не статистичним, а детерміністським закономірностям, а саме спиратися на інтуїцію та нелінійні аналоги для вирішення проблемного завдання, планування, способів поведінки у нестабільному просторі тощо.

Ми вважаємо, що саме у сучасних дітей, підлітків та юнацтва, представників покоління Z та Alpha у порівнянні з поколіннями X та Y, на ранніх етапах процесу соціалізації можуть бути сформовані нові стратегії поведінки (копінг-стратегії), у тому числі й сфері професійного майбутнього.

Викладення основного матеріалу дослідження. Теорія поколінь широко використовується як теоретичне підґрунтя для комплексного порівняльного аналізу психологічних особливостей особистості, зокрема спрямованості, формування цінностей, уявлення про професійне майбутнє, поведінки в стресових ситуацій, зокрема у стані «психологічної турбулентності».

Кожному із поколінь притаманні власний ритм життя, вміння адаптуватись до особистісних та соціальних змін. Моніторинг цих особливостей у різних поколінь стає одним із шляхів розуміння впливу стану «психологічної турбулентності» на формування уявлень про професійне майбутнє, структуру кар'єрних орієнтацій, поведінку у стресових ситуаціях.

Теорія поколінь була адаптована до аналізу в багатьох країнах світу, зважаючи на регіональні особливості, в тому числі й на пострадянському просторі з відповідним змістовним наповненням. Найбільш активно її положення використовуються маркетологами, менеджерами з персоналу, зі зв'язків з громадськістю. Але ці положення стають важливими для вивчення й у сфері освіти для особливостей комунікації та взаємодії між учасниками освітнього процесу, які належать до різних поколінь.

Особливо цікавими є характеристики покоління «Z» та «Alpha,» в яких вже проявляються особливості сучасного середовища. Для покоління «Z» -

це [2] : 1) «турбулентне мислення»: швидка, але поверхнева обробка великої кількості різноманітних інформаційних потоків, взаємопов'язана з цим складність в засвоєнні об'ємного матеріалу; 2) складнощі з засвоєнням інформації та з перемиканням уваги тому, що їх увага розсіюється; 3) висока швидкість перемикання уваги – «кліповість мислення»; 4) орієнтація у спілкуванні на широке віртуальне коло людей (друзі, «друзі друзів»; знайомі, «знайомі знайомих», тощо); 5) у навчанні націлені на отримання справді корисних знань та навичок; 6) починають замислюватись про кар'єру у більш ранньому віці, звертають увагу на психологічну схильність до професії.

Покоління «Alpha» мають усі особливості покоління Z, але вже формуються також й власні характерні риси [6]: 1) соціальні мережі та онлайн-середовище є для них не інструментом, а способом життя; 2) складовою їх особистості вже є «цифровий слід»; 3) в них формується раціональний підхід до аналізу інформації з онлайн-середовища та більш прискіпливий її відбір; 4) вони вже активно розробляють та презентують у мережі свої проекти (Instagram та You Tube-канали); 5) вони потребують інтерактивних персоналізованих програм та методів освіти, тому поняття «інклюдії» змінює своє значення; 6) особливість професійного майбутнього «Alpha» полягає в тому, що багато з них займатиметься професіями, яких ще не існує. Але, нажаль, усі ці характеристики самі підлітки та молодь не завжди усвідомлюють та можуть застосувати найбільш ефективну поведінкову стратегію (копінг-стратегію) під впливом, найчастіше, суперечливих факторів.

Поняття «копінгу» вперше було введено Р. Лазарусом і С. Фолкман в рамках транзактної моделі стресу [1]. Відповідно до цієї моделі, стрес і пережиті емоції є результатом взаємодії процесів оточуючого середовища і людини. Т. Кокс і Дж. Макей виділили у даній моделі 5 стадій. Перша стадія - вплив на людину фактичних вимог зовнішньої природи (середовища). Друга стадія - когнітивна оцінка - усвідомленням людиною, з одного боку, пред'явлених до неї вимог, з іншого - своїх можливостей впоратися з ними. третя стадія розглядається як реакція на стресори в формі психологічних і фізіологічних змін. Четверта стадія - реакція протидії стресогеній ситуації доступними людині способами. П'ята стадія - зворотний зв'язок, що впливає на всі інші стадії динамічної системи стресу і формування результату кожної з них [5].

В залежності під впливу факторів середовища та психологічних особливостей характеру реакція може бути як раціональною, так й емоційною; із залученням комунікативних навичок, соціального інтелекту, реальних або віртуальних способів розради. Кожне з поколінь має свої психологічні переваги та недоліки, але в поколінь Z та Alpha саме перевагою буде більша адаптованість до стану турбулентності, у тому числі, завдяки зануренню в онлайн-простір.

Для виявлення психологічних особливостей уявлення про майбутній професійний успіх, який може бути відображений у структурі кар'єрних орієнтацій та стратегій поведінки у стані «професійної турбулентності» було проведено практичне дослідження.

Предметом та об'єктом практичної частини є аналіз структури кар'єрних орієнтацій у школярів та студентів у порівнянні з минулим роком, тому що вважаємо, що за минулий рік значно виріс рівень «психологічної турбулентності», пов'язаний з пандемією, карантинними заходами, зокрема переходом на дистанційне навчання та впливом онлайн-середовища. Ми припустили, що стан психологічної турбулентності у сучасних школярів та студентів є природним та позитивно впливає на уявлення про професійний успіх, зокрема кар'єрні орієнтації, та робить поведінку під час вирішення проблем більш раціональним.

В дослідженні прийняли участь 65 осіб (25 школярів (14-15 років) та 40 студентів (18-20 років)).

Для аналізу структури кар'єрних орієнтацій була використана методика Е. Шейна «Якорі кар'єри» в адаптації В. Е. Вінокурової та В. О. Чикера [9].

Методика Е. Шейна «Якорі кар'єри» в адаптації В. Е. Вінокурової та В. О. Чикера «Якорі кар'єри» складається з 8 діагностичних шкал: професійна ідентичність, менеджмент, автономія, стабільність місця проживання та місця роботи, служіння, виклик, інтеграція стилів життя та підприємництво.

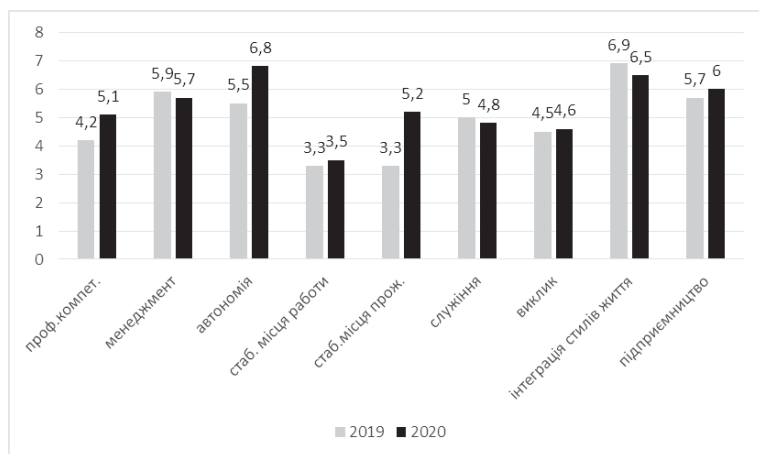

Рис. № 1.

Порівняння середніх значень кар'єрних орієнтацій у школярів в 2019 та 2020 рр.

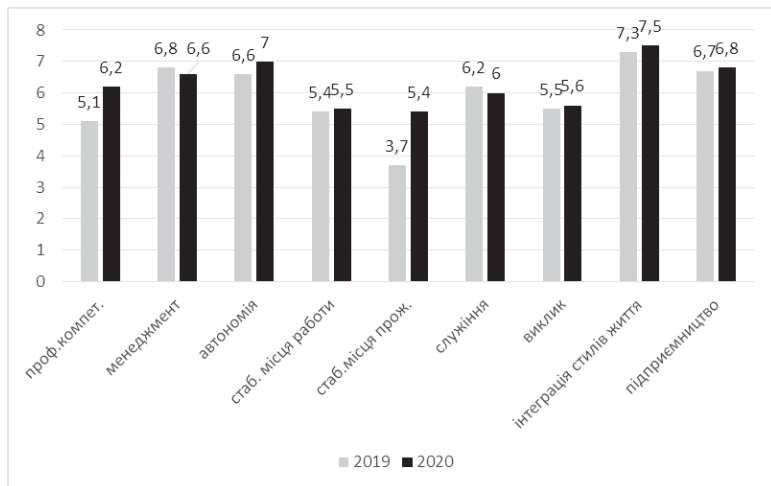

Рис. № 2.

Порівняння середніх значень кар'єрних орієнтацій у студентів в 2019 та 2020 р. р.

Методика також дозволяє визначити й загальну кар'єрну орієнтованість особистості за допомогою побудови усередненого профілю кар'єрних орієнтацій особистості для кожної з груп випробовуваних.

Результати дослідження представлені на рисунках № 1, 2.

Порівняльний аналіз результатів дослідження кар'єрних орієнтацій в 2019 та 2020 роках дозволяє зробити наступні висновки:

Порівняно з дослідженнями 2019 року у школярів збільшилися показники за наступними шкалами: «Професійна ідентичність» з 4,2 до 5,7 пунктів у школярів; у студентів з 5,1 до 6,2. «Автономії»: з 5,5 до 6,8 у школярів та з 6,6 до 7 пунктів у студентів. «Стабільність місця проживання»: з 3,3 до 5,2 у школярів та з 3,7 до 5,5 у студентів.

Це може бути пов'язано з відпрацюванням нових способів функціонування, а саме можливостей онлайн-середовища (перехід на дистанційну освіту, ріст значення онлайн-спілкування, створювання свого особистісного та професійного портфоліо у соціальних мережах, розробка стартапів тощо). Багато студентів у дистанційному режимі мають можливість поєднувати професійну діяльність та навчання, тим самим набуваючи практичні навички, а також відпрацьовувати раціональний підхід щодо поведінки у стресових ситуаціях. Ріст показників за шкалою «Автономія» вказує на можливу орієнтацію на формування самостійності у прийнятті рішень щодо свого майбутнього.

Значний ріст показника за шкалою «Стабільність місця проживання» також відбувається під впливом зростаючих можливостей дистанційної освіти та професійної діяльності. Для успішного кар'єрного росту більше не потрібно міняти середовище, місце або країну проживання. Ця ідея може бути гарним фактором психологічної стабільності.

Стабільно високими залишилися показники за шкалою «Підприємництво» у студентів – 6,7 та 6,8 п. відповідно, що також може бути пов'язано з новими професійними можливостями, навіть появою нових професій.

У школярів та студентів практично не змінилися або навіть знизились показники за шкалами «Менеджмент», «Стабільність місця роботи», «Служіння», «Виклик». Це вказує, що орієнтації на поведінку безпосередньо в процесі діяльності відійшли на другий план.

Для аналізу способів поведінки у «психологічній турбулентності» нами була використана методика діагностики домінуючих копінг-стресових поведінкових стратегій (С. Нормана, Д.Ф. Ендлера та ін. в адаптації Т.О. Крюкової) [9].

Методика діагностики копінг-стратегій складається з 3 основних діагностичних шкал: 1) поведінка, орієнтована на вирішення завдання; 2) поведінка, орієнтована на емоції; 3) поведінка, орієнтована на уникнення. Ця шкала включає в себе 2 додаткові шкали: відволікання та соціальне відволікання.

Результати дослідження представлені на рисунку № 3.

Діагностика копінг-стратегій показує, що у 60% школярів та 55% студен-

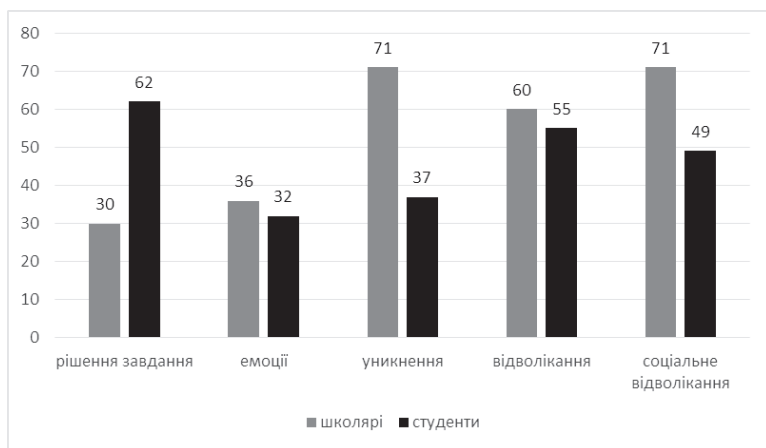

Рис. № 3.

Порівняння використання копінг-стратегій у школярів та студентів.

тів є загальне «відволікання», тоді як «соціальне відволікання» вище у студентів 71% проти 49% у школярів. «Уникнення» від стресових факторів використовують 71% школярів та 37% студентів.

Емоційно поводяться себе у стані турбулентності 36% школярів та 32% студентів. Раціонально поводяться у стані психологічної турбулентності поводяться 30% школярів та 62% студентів.

Тобто студенти більш націлені та раціональне поведіння у стресових ситуаціях та на залучення оточення для їх вирішення, тоді як школярі більше емоційно вирішують проблеми, або взагалі намагаються їх уникати.

Таким чином, як школярі, так й студенти більш усвідомлюють себе як професіонали та націлені на професійну автономію. Але тільки 30% школярів використовують раціональну стратегію поведіння у стані турбулентності при вирішенні проблем на протигагу емоційній поведінці та «уникненню».

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, можна зробити висновок, що вивчення поняття «турбулентність» є предметом дослідження різних наукових сфер (фізики, авіації, філософії, соціології, психології) та пов'язане з особливостями поведінки особистості у суспільстві, яке постійно змінюється, формуючи особливий психологічний стан.

Особистість має широкий спектр індивідуальних особливостей реагування на стреси та нестабільність у різних життєвих сферах, що отримало назву «копінг-стратегії».

Покоління сучасних школярів та студентів («Z» та «Alpha») природним чином у процесі соціалізації формують в себе навички поведінки у ситуації змін, а стан «психологічної турбулентності» стає частковим поштовхом для особистісного та професійного зростання. Результати дослідження дали можливість припустити позитивний вплив стану «психологічної турбулентності» у школярів, який підсилюється через події 2020 року, на формування структури кар'єрних орієнтацій, усвідомлення нових можливостей свого професійного успіху. Стан «психологічної турбулентності» здійснює безпосередній вплив на формування уявлень про професійний успіх та кар'єрні орієнтації, але школярам в меншому ступені притаманне раціональне поведіння в стресових ситуаціях. Прийняття стану «турбулентності» як природного та вміння функціонувати в цьому стані за допомогою раціонального вирішення проблем та залучення особистісної соціальної активності сприятиме плануванню професійного майбутнього та будувannya структури кар'єрних орієнтацій.

Дослідження має подальшу практичну перспективу щодо різноманітних психологічних факторів поведінки та розвитку особистості у стані «психологічної турбулентності» у школярів та студентів, впливу онлайн-середовища, зокрема дистанційної освіти, на формування уявлення про професійне майбутнє та успіх.

Список використаних джерел:

1. Андреева А. Люди будущего: какие они – дети поколения «Z» и «Alpha» [Электронный ресурс] / А. Андреева // Режим доступа: <https://trends.rbc.ru/trends/futurology/5dfcabbf9a7947a532b7f9a5>. (Дата обращения: 27.10.2020)
2. Власова А. А. Социальная безопасность в структуре социального благополучия человека и общества / А.А. Власова // Социальные и гуманитарные знания. – 2017. - № 3. – С.35-41
3. Горбов В. В. Соціальна турбулентність як стан сучасного суспільства / В. В. Горбов, Д. А. Батрак // Традиції та новації у розвитку сучасної соціологічної науки: дослідження молодих вчених. – Київ : КНЕУ, 2020. – С. 183–186
4. Kagan A., Levi L. Health and environment – psychosocial stimuli: a review. In Society, Stress and Disease. – V. 2. NY, 1999.
5. Кокс Т. Стресс / Т. Кокс. – М. : Медицина, 2009. – 345 с.
6. Лазарева К. Поколение Alpha: чем дети миллениалов отличаются от всех нас [Электронный ресурс] / К. Лазарева // Режим доступа: <https://www.forbes.ru/forbeslife/388639-pokolenie-alpha-chem-deti-millennialov-otlichayutsya-ot-vseh-nas>. (Дата обращения: 25.10.2020)
7. Практикум по психологии профессиональной деятельности менеджера / под ред. Г.С. Никифорова, М.А. Дмитриевой, В.М. Снеткова. – СПб. : Питер. – 2009. – 266 с.
8. Панченко О. А. Психологические аспекты турбулентности информационной среды [Электронный ресурс] / О. А. Панченко // Приморські психологічні студії. Режим доступа: http://pps.nuoua.od.ua/archive/v1_2017/3.pdf (Дата обращения 20.10.2020)
9. Панченко О. А. Турбулентність мислення в структурі інформаційно-психологічної безпеки особистості / О. А. Панченко // Психологія та особистість. – 2019. № 1 (15). – С. 41-59
10. Рассказова Е.И. Копинг-стратегии в психологии стресса: подходы, методы и перспективы [Электронный ресурс] / Е. И. Рассказова, Т. О. Гордеева // Психологические исследования: электронный научный журнал. – 2011. – № 3 (17). Режим доступа : <http://psystudy.ru> (Дата обращения: 18.10.2020).

Transliteration of References:

1. Andriieva, A. Lyudi budushchego: kakiye oni – deti pokoleniya «Z» i «Alpha» [People of the future: what they are - children of generation «Z» and «Alpha»]. trends.rbc.ru. Retrieved From : <https://trends.rbc.ru/trends/futurology/5dfcabbf9a7947a532b7f9a5>. [in Russian].

2. Vlasova A. A. (2017). Sotsial'naya bezopasnost' v strukture sotsial'nogo blagopoluchiya cheloveka i obshchestva [Social security in the structure of social well-being of a person and society]. Sotsial'nyye i gumanitarnyye znaniya - Social and Humanitarian Knowledge, 3, 35-41 [in Russian].
3. Horbov V.V. (2020). Sotsial'na turbulentnist' yak stan suchasnoho suspil'stva [Social turbulence as a state of modern society]. Tradytsiyi ta novatsiyi u rozvytku suchasnoyi sotsiologichnoyi nauky: doslidzhennya molodykh vchenykh - Traditions and innovations in the development of modern sociological science: a study of young scientists, 183-186 [in Ukrainian].
4. Kagan A., Levi L. Health and environment – psychosocial stimuli: a review. In Society, Stress and Disease. – V. 2. NY, 1999.
5. Koks T. (2009). Stress [Stress]. Moskva: Medicina [in Russian].
6. Lazareva, K. Pokoleniye Alpha: chem deti millenialov otlichayutsya ot vseh nas [Generation Alpha: How Millennial Kids Are Different from Us All]. forbes.ru. Retrieved From : <https://www.forbes.ru/forbeslife/388639-pokolenie-alpha-chem-deti-millenialov-otlichayutsya-ot-vseh-nas>. [in Russian].
7. Nikiforova, H.S., Dmitrieva, M.A. & Snetkova V.M. (Eds.) (2009). Workshop on the psychology of professional activity of a manager. Sankt-Peterburg: Piter.
8. Panchenko, O.A. Psikhologicheskiye aspekty turbulentnosti informatsionnoy sredy [Psychological aspects of turbulence in the information environment]. Prymors'ki psikhologichni studiyi - Seaside psychological studies. pps.nuoua.od.ua. Retrieved From : http://pps.nuoua.od.ua/archive/v1_2017/3.pdf [in Russian].
9. Panchenko, O. A. (2019). Turbulentnist' myslennyya v strukturi informatsiynno-psikhologichnoyi bezpeky osobystosti [Turbulence of thinking in the structure of information and psychological security of the individual]. Psikhohiya ta osobystist' - Psychology and personality, 1 (15), 41-59 [in Ukrainian].
10. Rasskazova, E.I. (2011). Kopping-strategii v psikhologii stressa: podkhody, metody i perspektivy [Coping strategies in stress psychology: approaches, methods and perspectives]. Psikhologicheskiye issledovaniya: elektronnyy nauchnyy zhurnal - Psychological research: electronic scientific journal, 3 (17). Retrieved From : <http://psystudy.ru> [in Russian].

HOHA Nataliia,

PhD in Psychology, Associate Professor, Department of Sociology, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy», Kharkiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7825-2115
E-mail: kleona1811@gmail.com

PANENKO Inna,

Senior Lecturer of the Department of German and Roman Philology, Kharkiv

University of Humanities «People's Ukrainian Academy», Kharkiv, Ukraine

ORCID: 0000-0001-8326-9555

E-mail: innapanenko2020work@gmail.com

**THE INFLUENCE OF THE «PSYCHOLOGICAL TURBULENCE» STATE ON THE
FORMATION OF CONCEPTS OF PUPILS AND STUDENTS' PROFESSIONAL SUCCESS**